

KAZAK TÜRKÇESİNDE FİİLLERLE YAPILAN ADLAR

Rıza GÜL* - Mehmet HAZAR**

Özet

Kazak Türkçesinde çok sayıda fiillerle yapılan kişi adı vardır. Bu adların çoğuna Türkiye Türkçesinde rastlayamamaktayız. Cümle tipinde zaman ekleriyle yapılan fiilden adlar, sıfat-fiilden ve zarf-fiilden yapılan adlar da vardır.

Anahtar kelimeler: *Kazak Türkçesi, fiilden yapılan adlar, kişi adları, sıfat-fiil, zarf-fiil.*

The Nouns Formed With Verbs Kazakh Turkish

Abstract

There are numerous nouns formed with verbs in Kazakh Turkish. However, we cannot see most of these nouns in Turkey Turkish. In addition to verbal nouns formed by adding time affixes, there are also nouns that are derived from participle and gerund.

Keywords : *Kazakh Turkish, nouns formed from verbs, personel names, participle, gerund.*

* Yrd. Doç. Dr. Dicle Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Diyarbakır

** Dicle Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Diyarbakır. mhazar@dicle.edu.tr.

Giriş:

Hiç şüphesiz her anne-baba çocuğuna güzel bir ad koymak ister. Neslimizi devam ettirecek yavrularımıza Türkçe adlar koymak milli bir vazife olmalıdır. Ne yazık ki çoğumuz bu bilinçten yoksunuz. Atatürk'ün Dede Korkut gibi bir Türk büyüğü olarak *Baran*, *Sungur* gibi adlar koyduğuna tarihin tanıklık ettiğini görmekteyiz (Nevzat 2004: 496-505). Türk büyüklerinin, bilge kişilerin, aile büyüklerinin ad koyması en güzel geleneklerimiz arasında yer alır. Nitekim ad koyma geleneği Türklerde eskilere dayanmaktadır. Bu kültürel özellik Türk dilinin yazılı metinlerinde somut bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Buna en güzel örnek olarak dilimizin bir hazinesi sayılan Dede Korkut Hikâyeleri'ndeki Oğuz beylerinin Dirse Han'ın oğlunun boğayı yıktıktan sonra başını kesmesi üzerine toplanarak söyledikleri şu güzel ifadeyi verebiliriz: “*Dedem Korkut gelsün, bu oğlana ad kosun, bilesince¹ alub babasına varsun, babasından oğlana beglik istesün, taht [u] él vérsün*”. Bunun üzerine Dede Korkut gelir, oğlanın babasına soylar ve sonunda “*senüñün oğluñ adı Boğaç olsun. Adını ben vérdüm, yaşını Allâh vérsün*” der (Tezcan 2000: 38). Bilindiği gibi Dirse Han'ın çocuğu yoktu. Çocuksuz baba motifi bizim masallarımızda ve destanlarımızda görülür. Verilen bir ziyafetten sonra dua yaptırılır. Tanrı bu duayı kabul eder ve bir oğul verir. Belli bir yaşa geldikten sonra gösterdiği yiğitliğe göre ad verilir (Sakaoğlu 1999: 218). Dede Korkut Hikâyeleri'ndekine benzer bir kahramanlık olayından sonra ad koyma, Kazaklarda olduğu gibi çocuğun doğumuna rast geldiği oruç (Kzk. *oraza*), bayram (Ar. *id* ٱٲٲ > Kzk. *ayt*) gibi kutsal bir zaman ise, ad olarak seçilir.

Bugün ebeveynler güzel bir ad koymak için teknolojiden yararlanarak Türk Dil Kurumunun genel ağdaki kişi adları sözlüğüne baş vurmaktadırlar.² Bu sözlük Türk lehçelerinden yararlanılarak zenginleştirilebilir (Gül 2000: 219-228). Eskiden Türklerin yaşadığı coğrafyada, hakimiyetlerinin sürdüğü dönemlerden kalma Türk isimleri araştırılarak kişi adlarına katkı sağlanabilir (Baski 2005: 93-109).³ Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü adlarımızla ilgili yayınladığı eserin giriş bölümünde tespit edilen adlara dayanmayan Macar Türkoloğu Rasonyi'nin 26 maddelik bir sınıflandırması yer almaktadır (Erol 1992: XIII).⁴ Fillerle yapılan kişi adlarına benzer yer adı örneklerinin de tespit edildiği, Türk Dil Kurumunun yayınladığı 103 sayfalık *Türkçe Yer Adları*

1 *Bilesince* “beraberinde”.

2 <http://tdk.org.tr/adsozlugu.html> genelağ adresinden kişi adları sözlüğüne ulaşılabilir. 3612 kız ve 7230 erkek adı olmak üzere toplam 10842 kişi adı vardır.

3 Bu çalışmada *Ali*'den *Topal*'a kadar 19 kişi adı yer almaktadır.

4 Rasonyi'nin amaçlı adlardan “kız değil de oğlan doğsun” tespitine şu örnek güzel bir kantittir: Tkm. *Yanılbuke* <*yan-ıl + buke* (bike “hanım”), “Türkmenlerde kız çocuğunun doğumuna son vermek inancıyla konulmakta olan adlardan biri”. Kzk. *Canıl* (Kolcu 2004: 220).

Kılavuzu'nda morfolojik bir inceleme yapılmıştır (Gülensoy: 1995).⁵ Ad Bilimi üzerine Türkiye'de yapılan çalışmaların bibliyografyasını Ayyıldız yayınları arasında görmekteyiz (Bozyiğit 1995). Türk Dil Kurumu kişi adları ile ilgili yerli ve yabancı bütün yayınları toplayarak değerlendiren, on bölümden oluşan bibliyografik bir el kitabı da yayınladı (Sakaoğlu 2001). Azerbaycan Pedagoji Enstitüsü öğretim üyesi ve TDK şeref üyesi Prof. Dr. Afat Magomed Oğlu Kurbanov (1929 doğumlu), ekibiyle onomastik alanda kendi ekolünü kurmuştur.⁶ İzahlı bir Türkçe adlar kılavuzuna sahip değiliz. Ancak Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, adlarımızla ilgili dönemlere göre bir sınıflandırma yapan, bir çok malzemeyi bir araya getiren iki ciltlik bir yapıtı bilim dünyasına sunmuştur (Sümer 1999: I-II). Bu yapılan ve yapılacak olan bilimsel çalışmalar karar verme konumunda olanlara ışık tutar. Umarız bizim çalışmamız da Türkçe adlar konusunda açılan yola bir katkı sağlar.

1. Tarihi Devirlere Göre Fiillerle Yapılan Adlar:

Eski Türkçeden itibaren *fiillerle yapılan kişi adlarını* daha çok Faruk Sümer'in *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları* eserinden yararlanarak dönemlerine göre anlattık. Buraya *Osmanlı İmparatorluğu sancaklarında kişi adlarını* da ekledik. Seçtiğimiz bazı örnekleri, eklerine ayırarak gösterdik ve Kazak Türkçesindeki örneklerin incelemesine geçtik.

Göktürkler Devrinde Kişi Adları: *İl İt-miş Yabgu, İl Tir-iş, Bil-ge Kağan, Bil-ge Tonyukuk, Oz-muş*⁷ *Kağan* (Sümer 1999: 25-59); *İstemi Kağan*,⁸ *Tap-ar Kağan*.⁹

Uygur Devrinde Kişi Adları: *Amrat-muş Teñrim*¹⁰, *Bol-un, Bul-muş, Büttür-miş İnal*,¹¹ *Sevin-di, Tapmış, Teñride Bol-muş İl İt-miş Bilge Kağan* (Sümer 1999: 67-92); *Kaz-ar Kağan, Oz-muş Tigin*, (Ercilasun 2004:220-228).

5 Buraya fikir olsun diye yer adlarından birer örnek seçerek yazdık: *An-daç, Arın-dı(k), Basamak, Bat-ak, Biç-er, Bil-ece, Bil-mece, Bük-eç, Çağla-n, Çak-mak, Çalavver-di, Çat-al, Döğdür-en, Duy-madık, Döv-ecek, Gel-emiç, Gel-emiş, Gel-enek, Karyağ-maz* [*Karyağ-dı Hatun* "Ankara'da İtfaiye (Opera) meydanında bir yatır.", *Karyağdılar* "Kerkükte bir Türk boyu." (Erol 1992: 222).], *Kır-dım, Kır-tık, Kıy-muk, Kon-uk, Kork-ut, Patlan-gaç, Sağmal, Saptır-an, Siir-üçü, Tokta-muş, Tut-maç, Yağ-dır, Yeşer-ti*.

6 Erişim tarihi 07.04.2006, bk. www.science.az/ru/comembers/gurbanovaamd.htm, (51 yardımcı doçent, 9 doçent yetiştirmiştir).

7 Oz- "kurtulmak", Uygur döneminde ise *Os-muş Togrı* adı geçmektedir.

8 Orhun Abideleri'nde Bumin Kağan ile beraber İstemi Kağan'ın adı da geçer. *İstä-* "aranmak, istemek", *istäm* "istek, arzu" (Gabain 1998: 53) <iz+te- (iz+de-) "peşinden gitmek, aramak, dilemek <*iz (Nişanyan 2003: 195).

9 Doğu Göktürk Kağanı.

10 Köl Bilge Han'ın kız kardeşi, *amra-* "sevmek", *amrak* "sevgili".

11 İnal / Inal "Annesi hatun (kökten), babası ortalık adamı olan bütün gençlere verilen unvan".

Karahanlılar Devrinde Kişi Adları: *Ay*¹² *Tol-dı*, *Kün Toğ-dı*, *Küse-miş*,¹³ *Odğur-muş*, *Ögdül-miş*¹⁴ (KB)¹⁵; *Sev-üg Tigin*,¹⁶ *Yağ-an*.¹⁷

Abakan Bölgesinde Kişi Adları: *Alp Kılıç Toña Bil-ge Türk Tuğrul Han*, *Kiç-miş Tigin*, *Kut-muş*, *Tut-uş*, *Ut-ar*, *Ut-uş* (Sümer 1999: 119-133).

Oğuzlarda Kişi Adları: *Bamsı Beyrek*¹⁸ (Erol 1992: 57), *Bıç-an / Bıç-ar*, *Bir-dı*¹⁹, *Domr-ul*,²⁰ *Enk-iş*,²¹ *İlal-muş*, *Segre-k*,²² *Ulaş Oğlu Ol-sun / Alaş Aklı Ol-sun*, *Ula-t*²³ (Sümer 1999: 119-133).

Harizm Şahlar Devleti Devrinde Kişi Adları: *Barış-mas Han*, *Han Bir-dı*, *Köş Kon-dı*, *Toğan Toğ-dı* (Sümer 1999: 201-209), *Bek Tut-mak Hatun*,²⁴ *Tök-ünce*²⁵ (Erol 1992: 68, 402).

Safevi Devletinde Kişi Adları: *Bil-mes*, *Dur-ak Halife*, *Dur-muş Han*, *Gün Doğmuş Sultan*, *İmam Ver-di Han*, *Korh*, *Şah Vir-di*, *Ürk-mez Sultan* (Sümer 1999: 242-252).

Karakoyunlular ve Akkoyunlular Devletinde Kişi Adları: *Başla-muş*, *Bek-miş Nevrüz*, *Bir-sun*, *Delü Dur-muş*, *Dur-a Beg Oğlu*, *Esle-mes*, *Hüdâ Vir-miş*, *Tanrı Vir-miş*, *Türe-miş* (Sümer 1999: 265-269).

Afşarlar ve Kaçarlarda Kişi Adları: *Allah Vir-di Han*, *Esle-miş*, *Hüdâ Vir-di Han* (Sümer 1999: 290-293).

12 Ay ile birleşerek kişi adı yapan *Aydoğan*, *Aydoğdu*, *Aydoğmuş*, *Aygören* gibi bir çok örnek var: “Ay geldi, Ay doğdu gibi. *Aygeldi Bık* (Beğ): 16 yüzyılda Kazan beğlerinden”, “*Ayyaruk* (<yaru- ışımak’) Güyük Kağan (1246-1251)’ın yeğenlerinden *Kaydu Han*’ın kahraman ve pehlivan kızı” (Erol 1992: 44-47). Gün ile de benzer şekilde bir çok kişi adı vardır.

13 *Küsâ*- “istemek” (Gabain 1998: 285).

14 “KB’de geçen üç şahıs adı, *Ögdülmiş*, *Odğurmuş* ve *Küsemiş*’te –miş, –miş sıfat-fiil ekinin kalıplaşarak bir isim yapma eki durumuna geçtiğini kaydedelim” (Ercilasun 1984: 167).

15 *Kün-Toğdı* (hükümdar), adaleti ve yasayı; *Ay-Toldı* (vezir) kıtu, saadeti, ikbal ve devleti; *Ögdülmiş* (vezirin oğlu) ukuş (akıl)’u ve bilgiyi; *Odğurmuş* (vezirin akrabası) zühdü, kanaat ve akibeti temsil eder.

16 Amu Derya’nın cenubundaki bütün eyaletlerin bilfiil hakimidir. (Arat 1979: XII)

17 Yusuf Kadir Han’ın ikinci oğlu. (Arat 1979: XII)

18 “Türk edebiyatının şahaserlerinden Dedem Korkut’taki hikâyelerden birinin erkek kahramanı. *Bamsı* sözü Kazak-Kırgızlarda *Alpamsı* olarak geçer. *Alpamış* ise Özbek Türklerinde bir destanın adıdır.”, *Bamsı* <*Alpamsı* <*Alpamış* <*alp+a-muş <*al-(t)p, Kzk. *alp* “yiğit, kahraman”, *alptıq* “yiğitlik”; [bk. *alpırka-n*- “yiğitlenmek” (Gabain 1998: 50)], -(t)p zarf-fiil ekiyle *Koşanıp Türkoğlu* şeklinde Güney Azerbaycanlı şairlerden birinin adına rastlamaktayız (Erol 1992: 237), Özbek Türkçesinde *ertäläb/ ertäläbdän* “sabahleyin” şeklinde -(t)p zarf-fiil ekiyle isim yapıldığını görmekteyiz.

19 *Bir*- “vermek”.

20 *Tomur*- “kütük yapmak”.

21 *Enkiş*> engiş> eniş> iniş.

22 *Segre-k* “sıçrayan”.

23 *Ula-t* “Ulama, ekleme, ulaşma, buluşma”.

24 Mekeş Noyan’ın kız kardeşi Almalık Hatun’un kızı ve Cuci Han’ın 2. hatunu.

25 “Minge Timur’un sayıları pek fazla olan hatunlarından birinin adı”.

İlhanlılarda Kişi Adları: *Bas-kak*²⁶ (Erol 1992: 59), *Bayut-mış*,²⁷ *Bigle-miş*, *Bik Tut-mış*, *Dolan-dı*, *Dön-di Hatun*, *İl Bas-muş*, *İl Tüz-miş Hatun*, *Kay-muş Hatun*, *Kültür-miş*, *Satal-muş*, *Ser-miş*,²⁸ *Süle-miş*,²⁹ *Teg-miş*, *Tur-sun*, *Tüz-miş* (Sümer 1999: 315-330).

Timurlularda Kişi Adları: *Atla-muş*, *Bir-di Beg*, *İl Yığ-muş Oğlan*, *Sevincek*, *Sev-inç Timur*, *Tañrı Bir-di*, *Tañrı Bir-miş*, *Tap-tuk*,³⁰ *Tıla-nçı*,³¹ *Töre-miş*.³²

Memlüklerde Kişi Adları: *Atla-muş*, *At-ucı*, *Ay Doğ-muş*, *Bekle-miş*, *Bek-miş*, *Bir-miş*, *Can Bir-di*, *Dile-nci*, *Dok-mak*,³³ *Güven-dik*, *İl Al-muş*, *Key Keldi*,³⁴ *Küş Doğ-dı*, *Öl-mes*, *Satıl-muş*, *Surgat-muş*,³⁵ *Süle-miş*, *Ta(n)grı Ber-miş*, *Ürk-mes*, *Yarış Bey*³⁶ (Sümer 1999: 377-449).

Abbasi Ordularında Kişi Adları: *Ağrı-muş*,³⁷ *Bargamuş*,³⁸ *Bir-miş*, *Hatar-muş*,³⁹ *Kutal-muş*, *Ota-muş*, *Öğret-miş et-Türkî* (Sümer 1999: 475-519).

Son Abbasi Halifeleri Devrinde Kişi Adları: *Kayur-an*, *Key Keldi*, *Tona-muş*⁴⁰ (Sümer 1999: 525-543).

Sâmânî ve Gaznelilerde Kişi Adları: *Ay Doğ-dı*, *Ay Toğ-muş*, *Beg Tog-dı*, *Bil-ge Beg*, *Bol-dacı*, *Bol-daçr*⁴¹, *Çökir-miş*, *Doldur-um*, *Kay-maz*, *Kaytar-*

26 1. Yiğit, 2. Rus uluslarındaki en yüksek Tatar valisi. Buldukları yerlerde, Rus knezleri ve ahalisinin Altın Ordu'ya boyun eğmelerine nezarete memurdu; bu maksatla emirlerinde asker de bulunurdu.

27 *Bay+u-t-muş* “zenginleştirmiş”.

28 *Ser-miş* “sabretmiş”.

29 *Sü+le-miş* “ordu, asker sevketmiş”.

30 *Tap-* “tapmak, hizmet etmek; bulmak, sezmek; itaat etmek; taktim etmek”. Yunus'un şeyhinin adı *Taptuk Emre* (XIII. yüzyılın 2. yarısı), bu ad Anadolu Selçukluları döneminde de geçmektedir.

31 Göz değmemesi için konulan bir isim olabilir.

32 *Töre-* “doğmak”.

33 *Dok-mak* <*Tokmak* “büyük başlı kimse” (bk. Derleme Sözlüğü) <**tok(ı)*- < *toku-* “vurmak”.

34 *Key Keldi Bedreddin* şeklinde geçmektedir. Yani iyi geldi. Yaygın bir isimmiş.

35 *Surgat-* <*suyurgat-* “yüzüne karşı övülme, armağan ya da ödül almak” (bk. Derleme Sözlüğü).

36 *Yarmak* = ET *yarmak* 1. bölmek, kesmek, ikiye ayırmak, 2. geçmek, ötekini geride bırakmak, ET *yarış* bölünme, ikiye ayrılma, yarışma <*yar-* (Nişanyan 2003: 492).

37 *Ağrı-* “acıtmak”, bir de *oğrat-* “göndermek, uğraştırmak” fiilinden söz edilmektedir (bk. DLT).

38 *Barga-* şeklinde bir fiile rastlanmamıştır. *Bar-ga(n)-muş* şeklinde ek yığılması olabilir. Aydil Erol'un eserinde *Barkan* “yeni ay biçiminde kumul (kum tepesi)” ve *Barkın* “seyyah, gezgin, turist” adları da var (Erol 1992: 59).

39 *Katarmış-* <*katar-* “(geri) döndürmek” <*kat-* “karıştırmak”.

40 *Tona-* “süslemek”.

41 *-daçr*: “Köktürkçede bulunan bu ek, Orta Türkçe şivelerinde kullanılmaktadır. Ancak, Kaşgarlı Mahmut (Mahmut 1985: 168, 296), bu ekin Oğuzlarda gelecek zaman ifade ettiğini kaydetmiştir. EAT 'de çok az da olsa sıfat –fiil görevinde –daçr ekine rastlamaktayız.” (Gülsevin 2004: 130, 148).

*muş, Ogul-muş,*⁴² *Öde-k,*⁴³ *Öde-miş, Sat-maz, Ser-mez,*⁴⁴ *Sev-inç Apa, Sök-men, Sun-duk, Tap-tuk, Tüz-miş, Ur-agan*⁴⁵ (Sümer 1999: 551-748).

Anadolu Selçukluları ve Osmanlılarda kişi adları: *Arslan Doğ-muş, Ay Doğ-du, Bigle-miş, Bol-daçı, Bul-duk, Cemâleddin Sev-ti,*⁴⁶ *Emirbol-daşı, Er Toku-ş,*⁴⁷ *İl Al-dı, İl Al-muş, Tap-duk Emre, Yağ-an, Yağı Bas-an*⁴⁸ (Sümer 1999: 698-748).

Beylikler Devri Kişi Adları: *Ay Doğ-du, Ay Doğ-muş, Dur-sun Beğ, Er Doğ-du, Er Doğ-muş, Esle-mes,*⁴⁹ *İl Al-dı, Seniün-dük, Sev-inç Bey, Süle-miş, Şād Gel-di Paşa, Tohta-muş* (Sümer 1999: 756-766); *Oğlan Yitilmiş*⁵⁰ (Erol 1992: 309).

Osmanlı İmparatorluğu Sancaklarında Kişi Adları: *Aydoğ-muş, Dostgeldi, Duralı, Gündoğ-muş, Satıl-muş, Soyla-muş, Şahver-di, Tanrıver-di* (Erpolat 2001: 92).

2. Kazak Türkçesinde Fiillerle Yapılmış Adlar:

Aşağıda tespit ettiğimiz 127 tane Kazak Türk adını alfabetik sırayla verdik:

Âbdıray, Aldabergen, Amangeldi, Amanqos, Amantur, Aqberdi, Aqbergen, Aqjemis, Ayapbergen, Aybakan, Ayberdi, Aybol, Aytkeldi, Baqbergen, Baybol, Baygeldi, Bayjaras, Baykeñes, Baytuwğan, Begendik, Bekbol, Bekkeldi, Bektemis, Bekturğan, Bektursın, Berdibay, Berdimurat, Beris, Boğdıxan, Bolsınbek, Böjey, Däwletkeldi, Dolan, Dolay, Doskeldi, Dönen, Egemberdi, Erbol, Erbolsın, Ermek, Esberdi, Esbol, Esenberdi, Estemes, Güljenis, Irisaldı, Iriskeldi, Jamalay, Janıl, Jansüyer, Jantaymas, Jantur, Jantursın, Jantuwar, Jantuwğan, Jarbol, Jarılğap, Jarılqasın, Jariqeter, Jarmaq, Jeten, Jetistik, Jubanı, Jumageldi, Keldibay, Kelis, Köbey, Köbeyhan, Köbeysin, Küntuw, Küntuwar, Maqay, Nurbergen, Nurbol, Nurgeldi, Oñdasın, Oñğarsın, Orazgeldi, Ötetilew, Qayırgeldi, Qaztuwğan, Qojabergen, Qonis, Qosbasar, Qoskeldi, Qoybağar, Qudaybergen, Sağındıq, Saqtan, Satıpaldı, Soqpaqbay, Suwhamberdi, Talmas, Tanap, Tanapbay, Tañatar, Tañbol, Täñirberdi, Täñirbergen, Tañsar, Taymas, Tegis, Tileniş, Tilepaldı, Tilepbay, Tilepbergen, Tileweli, Tilewhan, Tilewjan, Tilewke, Tilewmurat, Tolıs, Toqbergen, Toqtar, Toqtasın, Toyboldı, Toyğanbay, Toyğanbek, Töregeldi, Turbek, Turğanbek, Tursınbek, Tuwğanbay, Tüsen, Tüsip, Tüsipjan, Tüzüw.

42 *Oğulmuş* <oñul- “şifa bulmak”.

43 *Öde-k* “tazmin, ödeme, ceza”.

44 *Ser-* “1. azarlamak, 2. sabretmek”.

45 *Ur-* “vurmak”, *uragan* “daima vuran”.

46 *Sev-di, -di <-ti* participle. *Cemâlettin Sevti* (1127 Hani şehri valisi).

47 *Tokı-* “vurmak”, *tokış-* “savaşmak”, *tokış/ tokuş* “savaş”.

48 *Tona-* “süslemek”.

49 *Eslemes* “ehemmiyet vermez”, Kzk. *estemes*.

50 “Âmid (Diyarbakır) Sancağı’nın 924/1518 yılına ait ilk tapu tahrir defterinde görülen Türkçe adlar”.

2.1. İncelememizde Tespit Edilen Kazak Türkçesi Kişi Adlarında Geçen Fiiller:

Önce fiilin tanımını verdikten sonra yukarıdaki Kazak Türkçesi kişi adlarında geçen fiilleri alfabetik sırayla göstereceğiz.

“... Hareketleri nesnesiz, mücerret olarak karşılayan fiil kök ve gövdeleri mânâlı, fakat tek başına kullanılmayan dil birlikleridir. Bunların kullanış sahalalarına çıkabilmeleri için karşıladıkları hareketlerin çeşitli nesnelere bağlanması, bu bağlanmayı ifade etmek için de kendilerinin çeşitli münasebet kalıplarına dökülmeleri, hareketi nesneye bağlayan çekimli şekillere girmeleri lâzımdır...” (Ergin 1997: 281).

Muharrem Ergin’in fiil tanımı Kazak Türkçesindeki fiillerle yapılan kişi adlarını kapsayacak niteliktedir. O hâlde fiilin tanımına Kazak Türkçesindeki bu ayrıntıyı da Türk dilinin bir zenginliği olarak ekleyebiliriz. Yukarıdaki kişi adlarına göre Kazak Türkçesinde 54 tane fiil görülür:

äbdır- “şaşırmak”, *al-* “almak”, *anda-* “anlamak”, *añsa-* “özlemek”, *at-* “atmak”, *aya-* “acımak”, *baq-* “bakmak”, *bas-* “basmak”, *begen-* “beğenmek”, *ber-* “vermek”, *bol-* “olmak”, *böce-> böje-* “yavaş yürümek”, *dola-* “eli yatkın olmamak”, *dön-* “dönmek”, *er-* “takip etmek”, *et-* “etmek”, *es+le-> este-* “aklı ermek”, *gel- ~ kel-* “gelmek”, *jada-* “zayıflamak”, *yamal-> jamal-* “yamanmak”, *janıl- / jañıl-* “yanılmak, hata yapmak”, *jar-* “yarmak”, *jara-* “yaramak”, *jarılğa-* “yarlıgamak, bağışlamak”, *je-* “yemek”, *jet-* “ulaşmak, yetmek”, *jetker-* “ulaştırmak”, *juban-* “avunmak, teselli olmak”, *keñe-* “genişlemek, toplanmak”, *köp+ed-> köpey-* “çoğalmak”, *maqa-* “lal olmak”, *oñğar-* “onarmak”, *oñla-> oñda-* “doğrultulmak”, *öt-* “geçmek”, *qan-* “kanmak”, *qon-* “konmak”, *qos-* “katmak, koşmak”, *sal-* “göndermek”, *saqta-* “saklamak”, *sat-* “satmak”, *soq-* “sokmak”, *seb-> süy-* “sevmek”, *talma-* “dalma- mak”, *tana-* “prova yapmak”, *tañsa-* “taaccüp etmek”, *tayma-* “korkmamak”, *teg-* “değmek”, *tile-* “dilemek”, *tol-* “dolmak”, *toy-* “doymak”, *tur-* “durmak”, *toğ-> tuw-* “doğmak”, *tüs-* “düşmek”, *tüz-* “düzgün, yakışır hâle getirmek”.

2.2. Fiilimsiler (Çekimsiz Fiiller):

Fiilden türeyen bu kelimeler zaman ve kişi eklerini almadıkları için çekimsiz fiil olarak da adlandırılırlar. Fiilimsiler, isim türünden kelimelerdir. İsimlerin her türlü özelliklerini taşıyabildikleri gibi fazladan hareket, bazıları da zaman özelliklerine sahiptirler. Anlam bakımından olumsuzluk ekini ve çatı eklerini üzerlerine alarak isimlerden ayrılırlar. Fiilimsiler, oluşturdukları isim türleri ve kullanılışları bakımından isim-fiiller, zarf-fiiller ve sıfat-fiiller diye üçe ayrılır.

2.2.1. İsim-Fiil Ekleri (-A/Uw, -MAk/q, -Is) :

2.2.1.1. -A/Uw:

F- Aw + yapım eki: *Ötetilew, Tilewke, Tileweli.*

F- Aw + isim: *Tilewhan, Tilewjan, Tilewmurat.*

F- Uw: *Tüzüw.*

İsim + F- Uw: *Küntuw.*

2.2.1.2. –MAk/q:

F– mAk/q: *Ermek, jarmaq.*

F– paq + isim: *Soqpaqbay.*

2.2.1.3. –Is:

F– (I)s/s: *Beris ~ Beriş, Jubanış, Kelis, Qanış, Qonus, Tegis, Tileniş, Tolıs.*

İsim + F– (I)s: *Bayjaras, Baykeñes, Güljenis.*

2.2.2. Sıfat-Fiil Ekleri:

Sıfat-fiil ekleri fiilden türeme isimler (filimsiler) yaparlar. Fiil kök veya gövdelerinden fiilden isim yapan eklerin bir bölümü ile yapılırlar. Kişi adlarında fiili zaman bağlı olarak sıfatlaştıran Kazak Türkçesi sıfat-fiil ekleri aşağıda örnekleriyle verildiği şekildedir.

2.2.2.1. Geçmiş Zaman Sıfat-Fiil Ekleri (-dI, -GAn, -Ip, -mIs):

2.2.2.1.1. –dI:

İsim + berdi: *Aqberdi, Ayberdi, Esberdi, Esenberdi, Egemberdi, Suwhamberdi, Täñirberdi.*

Berdi + isim: *Berdibay, Berdimurat.*

İsim + geldi: Birinci kelimenin sonundaki sese göre *geldi* veya *keldi* şeklinde görülür: *Amangeldi, Baygeldi, Jumageldi, Qayırgeldi, Nurgeldi, Orazgeldi,*⁵¹ *Töregeldi; Aytkeldi, Bekkeldi, Däwletkeldi, Doskeldi, Irıskeldi,*⁵² *Qoskeldi.*

Keldi + İsim: *Keldibay.*

İsim + aldı: *Irısaldı.*

İsim + boldı: *Toyboldı.*

Boğdı + isim: *Boğdıxan* (Hazar 2005: 212).⁵³

F– dIk/q: *Begendik, Jetistik, Sağındıq.*

2.2.2.1.2. –GAn:

Bolğan + İsim: *Bolğanbay.*

İsim + bergen: *Aldabergen* “Allahverdi”, *Qudaybergen, Täñirbergen; Aqbergen, Baqbergen* “Bahtverdi”, *Nurbergen, Qojabergen* “Hocaverdi, Toqbergen.

51 Orta Far. *röçag* > Yeni Far. *röze*, O. Far. *röçag* > Oğuzca *oroç(e)+suz/+lug*, Y. Far. *röze* > Karahanlıca ve Kıpçak Türkçesi *oraz* (TEKİN 2001: 40). Ramazan ayı geldiğinde doğan çocuğa *Orazgeldi* denir. Bizde de oruç ismini tarihi şahsiyetimiz *Oruç Bey*’de görmekteyiz. Kzk. *Orazımbet* (Kolcu 2004: 220.).

52 Kzk. *ırıs* ~ *aras*, *ırıs-bereket*, *ırıs-dävlet* “1. Rızık, servet, bereket, zenginlik, 2. Kısmet, nasip.” Kzk. *ırıs* < *ırıs(ık) < Ar. rızık رزق

53 Kişi adlarında *Fiill Getirilerek Yapılan İsimler* başlığı altında *Boğdıxan* “Boğaçhan” örneği de geçmektedir.

İsim + tuwğan: *Baytuwğan, Jantuwğan, Qaztuwğan.*

Tuwğan + isim: *Tuwğanbay.*

İsim + turğan: *Bekturğan.*

Turğan + isim: *Turğanbek.*

Toyğan + isim: *Toyğanbek, Toyğanbay.*

2.2.2.1.3. -(I)p:

F- (I)p: *Jarulğap, Tanap, Tüsip.*

F- (I)p + isim: *Tanapbay, Tilepbat, Tüsipjan.*

2.2.2.1.4. -mIs:

F- mIs: *Aqjemis, Beklemiş* (Baskakov 1997: 118)> *Bektemis..*

2.2.2.2. Gelecek Zaman Sıfat-Fiil Ekleri (-Ay/ -y):

F- (A)y: *Äbdıray, Böjey, Dolay, Jamalay, Maqay.*

F- (A)y + isim: *Köbeyhan.*

2.2.2.3. Geniş Zaman Sıfat-Fiil Ekleri (-An, -(A)r, -mAs):

F- (A)n: *Aybakan, Dolan, Dönen, Jeten, Saqtan, Tüsen.*

F- (A)n + isim: *Bögen Ağa, Bögenbay, Bökenbay.*⁵⁴

F- mas: *anlamaz> Andamas, can+tay-mas> Jantaymas, Estemes,*⁵⁵ *Tal-mas, Taymas.*

F- (A)r: *Jansüyer, Jantuwar, Jariqeter, Küntuwar, Qosbasar, Qoybağar, Tañatar, Tañsar, Toqtar.*

2.2.3. Zarf-Fiil Eki (-Ip/-p):

F- (I)p F- gen: *Ayapbergen, Tilepbergen.*

F- (I)p F- dı: *Satıpaldı, Tilepaldı.*

2.3. Emir Kipi:

2.3.1. İkinci Teklik Kişi -Ø:

İsim + bol: *Aybol, Baybol, Bekbol, Erbol, Esbol, Jarbol, Nurbol, Tañbol.*

İsim + tur: *Amantur, Jantur.*

Tur + isim: *Turbek..*

İsim + qos: *Aman koş ‘yardım et’> Amanqos.*

Köpey + (isim): *Köbey, Köbeyhan.*

F- II: *Janıl.*

54 Kzk. bö- “güçlü olmak”, bögen, bögü “güçlü olan” (Hazar 2005: 193, 386).

55 *Küy Efsanesi* öyküsünde geçen hikâye kahramanının adı (Kolcu 2004: 220).

2.3.2. Üçüncü Teklik Kişi -sIn:

İsim + F- sIn: *Bektursın, Erbolsın, Jantursın, Toqtasın.*

F- sIn + İsim: *Bolsınbek, Tursınbek.*

F- sIn: *Jarılqasın, Köbeysin, Oñğarsın, oñla-> Oñdasın, toqla-> Toqtasın.*

3. Sonuç:

Kazak Türklerinin ad koyma geleneğinde genellikle erkek adlarında fiillerin kullanıldığını görmekteyiz. Bu Dede Korkut Hikâyeleri'ndeki oğula ad koymak için beklenen kahramanlık eylemini hatırlatmaktadır. Türkiye Türkçesindeki kişi adlarına göre bu farklı durum dikkat çekici ve zengin bir dil malzemesidir. Kazak Türklerindeki ad koyma geleneğinin zenginliğini isimler sözlüğümüze katabiliriz.

-mAk isim-fiili, -dlk, -mış ve -An sıfat-fiili Oğuzcanın Kazak Türkçesinde kalan izleridir. Türk dili, kişi adlarında da kelime türetme yollarını bize sunmaktadır. Özel durumlarda ekler görev değiştirebilir. Bunlar isimden-fiil, zarf-fiil, sıfat-fiil, kip ve zaman ekleri olabilir. Türkiye Türkçesinde de, diğer Türk lehçelerinde de *cümle tipinde kişi adları* olmakla beraber Kazaklarda eski Türk ad koyma gelenekleri daha çok yaşatıldığı için daha fazla kullanılmaktadır. İncelememizde Kazak Türkçesinde fiillerle yapılan kişi adlarında - (A)n, - (A)r, - (I) p, - (I)s, - A/Uw, - Ay, - dik, - dl, - gAn, - m/pAk, - mAs, - mIs, - sIn, (ikinci teklik kişi emir eki) - Ø olmak üzere toplam 14 tane de şekil tespit ettik. Kazak Türkçesinde rastladığımız fiillerle yapılan 127 kişi adında 54 tane fiil bulunmaktadır. Bu sayı hiç şüphesiz artırılabilir.

Eskiden Türklerin yaşadığı coğrafyada, hakimiyetlerinin sürdüğü dönemlerden kalma Türk isimleri araştırılarak kişi adlarına katkı sağlanabilir. Ayrıca Türk dili ve lehçelerindeki fiillerden yapılan kişi adları için daha kapsamlı bir çalışma da yapılabilir.

İşaretler ve Kısaltmalar:

a. İşaretler:

- : Fiil kökünü gösterir.
- (): İhtiyarî durumu gösterir.
- / : Ekteki ikili şekli gösterir.
- + : İsim kökünü gösterir.
- > : İşaretin açık tarafı kelimenin geldiği şekli gösterir.
- w : Çift dudak v'si.

Ø: Şekli olmadığı hâlde görevi olan ek.

c. Kısaltmalar:

c.1. *Kurum adları kısaltmaları:*

TDK: Türk Dil Kurumu.

b. Çevriyazı:

- ä : açık e (æ).
- é: kapalı e.
- ğ : ğ.
- ñ : nazal η.
- q : kalın k.
- h̲ : Hırıtlı h (ç).

c. 2. *Genel kısaltmalar:*

F: Fiil

MEB: Milli Eğitim Bakanlığı. s.: Sayfa.

YKY: Yapı Kredi Yayınları

c. 3. *Dil ve lehçe kısaltmaları:* c. 4. *Ses kısaltmaları:*

Ar.: Arapça.

A: a, e.

EAT: Eski Anadolu Türkçesi.

I: ı, i.

Far.: Farsça.

G: g, ğ.

Kır.: Kırgız Türkçesi.

U: u, ü.

Kzk.: Kazak Türkçesi.

Tkm.: Türkmen Türkçesi.

c. 5. *Eser Kısaltmaları:*

DLT: Divanü Ligat-it-Türk

KB: Kutadgu Bilig.

Kaynakça:

Arat, Reşit Rahmeti (1979), *Kutadgu Bilig I Metin*, Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan, (tıpkı çekimiyle yapılmış ikinci baskı), Ankara: TDK yayınları.

Baskakov, N. A. (1997), *Türk Kökenli Rus Soyadları*, Çeviren: Samir Kâzımoğlu, Ankara: TDK yayınları.

Baskı, İmre (2005), "Macaristan'daki Türk Hâkimiyeti Zamanından Kalma Osmanlı Türkçe Adlar Üzerine", *Fikret Türkmen Armağanı*, İzmir: Kanyılmaz Matbaası, s. 93-109.

Bozyiğit, A. Esat (1995), *Türk Adbilimi Bibliyografyası (Türkiye'de Yayımlanan Çalışmalar) (Deneme)*, Ankara: Ayyıldız Yayınları, 190 s.

Ercilasun, Ahmet B. (1984), *Kutadgu Bilig Grameri -Fii-*, Ankara: Gazi Üniversitesi yayını.

Ercilasun, Ahmet B. (2004), *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Ergin, Muharrem (1997), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Basım/ Yayım/ Tanıtım.

Erol, Aydil (1992), *Şarkılarla Şiirlerle Türkülerle ve Tarihi Örneklerle Adlarımız*, (genişletilmiş – geliştirilmiş 2. baskı), Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınları, 468 s.

Erolat, Mehmet Salih (2001), "XVI Yüzyılda Siverek Sancağında İskân ve Nüfus", *Tarihte Siverek Sempozyumu Bildirileri*, Siverek Kaymakamlığı: Elif Mabaası, s. 75-96.

Gabain, A. Von (1998), *Eski Türkçenin Grameri*, (Çeviren: Mehmet Akalın), Ankara: TDK yayınları.

- Gökyay, Orhan Şaik (2000), *Dedem Korkudun Kitabı*, Ankara: MEB yayınları.
- Gül, Bülent (2000), “Kazan Tatarlarında Kişi Adları”, *Türkbilig*, Ankara: 2000/1: 219-228.
- Gülsevin, Gürer (2002), *Uşak İli Ağızları (Dil Özellikleri – Metinler - Sözlük)*, Ankara: TDK yayınları.
- Gülsevin, Gürer ve Boz, Erdoğan (2004), *Eski Anadolu Türkçesi*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Hazar, Mehmet (2005), *Joldasbay Turlıbayev, Rayımbek Batır (Dil İncelemesi, Sözlük; Harf Çevirimi, Türkiye Türkçesine Aktarımı) I, II*, Danışman: Yard. Doç. Dr. Rıza Gül, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1092 s.
- Januzaqow, T. J. ve Esbayeva K. S. (2003), *Kazak Türklerinde Kişi Adları*, Türkiye Türkçesine Aktaran: Nurettin Aksu, Ankara: TDK yayınları.
- Koç, Kenan ve diğerleri (2003), *Qazaqşa-Türkçe Sözdik*, Türkistan: Turan Yayınevi.
- Kolcu, Ali İhsan (2004), *Çağdaş Türk Dünyası Edebiyatı*, Ankara: Salkımsöğüt Yayınları, 1194 s.
- Mahmut, Kaşgarlı (1985), *Divanü Lugati-it-Türk Tercümesi, C. II*, (Çeviren: Besim Atalay), Ankara: TDK yayınları.
- Nevzat, Gözaydın (2004), “Ad Verme ve Değiştirme”, *Türk Dili*, Ankara: Sayı: 630, s. 496-505.
- Nişanyan, Sevan (2003), *Sözlerin Soyağacı Çağdaş Türkçenin Etimoloji Sözlüğü*, (gözden geçirilmiş 2. basım), İstanbul: Adam Yayınları, 561 s.
- Sakaoğlu, Saim (1999), *Masal Araştırmaları*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Sakaoğlu, Saim (2001), *Türk Ad Bilimi (I Giriş)*, Ankara: TDK yayınları.
- Sarıyew, Berdi ve Sarıyeva, Gülelek, *Şahıs Adları Destanı I, II, III, IV*; <http://www.turkmens.com/Dersat/Ozelisim.htm>.
- Sümer, Faruk (1999), *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları I-II*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı yayını.
- Tekin, Şinasi (2001), *İştakçinin Köşesi*, Ankara: Simurg Kitapçılık ve Yayıncılık.
- Tezcan, Semih ve Hendrik Boeschoten (2000), *Dede Korkut Oğuznameleri*, İstanbul: YKY.